

SCHAFF ADAM – filozof, teoretyk marksizmu, ideolog eurokomunizmu, zwolennik antyglobalizmu, ur. 10 III 1913 we Lwowie, zm. 12 XI 2006 w Warszawie.

Studiował prawo i ekonomię w Paryżu oraz filozofię we Lwowie; od 1935 był członkiem KC PPR; od 1941 przebywał w Moskwie, otrzymując tam tytuł kandydata nauk i tytuł doktora filozofii (1945); habilitował się na Uniwersytecie Moskiewskim. W 1945 powrócił do Polski; wykładał najpierw w Łodzi, a od 1948 na UW, gdzie został kierownikiem Katedry Marksizmu-Leninizmu. W 1949 pod patronatem KC PZPR założył Instytut Kształcenia Kadr Naukowych (kierował nim do 1968); w latach 1950–1957 był dyrektorem Instytutu Nauk Społecznych przy KC PZPR; w 1951 został członkiem korespondentem PAN, w 1962 członkiem rzeczywistym; w latach 1956–1968 kierował IFiS PAN, w 1969 został członkiem Klubu Rzymskiego; współredagował czasopisma „Myśl Filozoficzna” i „Studia Filozoficzne”; był współinicjatorem i współredaktorem serii „Biblioteka Klasyków Filozofii”.

Zainteresowania filozoficzno-ideologiczne łączył S. z działalnością polityczną: przez długie lata był członkiem KC PZPR, w latach 50. XX w. w publikacjach prasowych gloryfikował J. Stalina, ale w 1959 promował badania filozofii średniowiecznej prowadzone przez absolwentów KUL. Po publikacji książki *Marksizm a jednostka ludzka* w 1965 zyskał opinię rewizjonisty; w 1968 usunięty z KC PZPR. Podczas stanu wojennego był krytykiem ruchu społecznego „Solidarność”, popierał zgłoszenie gen. W. Jaruzelskiego do Nagrody Nobla. W 1984 usunięty z PZPR. Po 1989 pozostał wierny ideom socjalizmu, opowiadając się za tzw. marksizmem demokratycznym jako alternatywą kapitalizmu. Otrzymał doktoraty h.c. uniwersytetów Michigan, Nancy i Sorbony.

Napisał ponad 30 książek oraz kilkaset innych publikacji; wiele jego prac ukazało się w językach obcych (niem., franc., ang.).

Najważniejsze prace S.: *Wstęp do teorii marksizmu* (Wwa 1948, 1950⁵); *Narodziny i rozwój filozofii marksistowskiej* (Wwa 1950); *Z zagadnień marksistowskiej teorii prawdy* (Wwa 1951, 1959²); *Obiektywny charakter praw historii. Z zagadnień marksistowskiej metodologii historiografii* (Wwa 1955); *Spór o zagadnienie moralności* (Wwa 1958); *Teoria poznania* (Wwa 1958, 1966⁷); *Wstęp do semantyki* (Wwa 1960); *Marksizm a egzystencjalizm* (Wwa

1961; pod nowym tytułem: *Filozofia człowieka. Marksizm a egzystencjalizm*, Wwa 1962²); *Język a poznanie* (Wwa 1964, 1967²); *Marksizm a jednostka ludzka. Przyczynek do marksistowskiej filozofii człowieka* (Wwa 1965); *Szkice o strukturalizmie* (Wwa 1975, 1983²); *Stereotypy a działania ludzkie* (Wwa 1981); *Alienacja jako zjawisko społeczne* (Wwa 1999).

DZIEDZINY ZAINTERESOWAŃ. S. interesował się wieloma dyscyplinami filozoficznymi: koncepcją filozofii, historią marksizmu, epistemologią, semantyką, antropologią, filozofią historii, aksjologią, a także socjologią. Jego koncepcja filozofii ewoluowała: początkowo był zwolennikiem engelsowsko-scjentystycznej koncepcji filozofii, widząc w niej syntezę nauk empiryczno-przyrodniczych; po 1960, w wyniku zainteresowań antropologicznych, sympatyzował z sapiencjalnym rozumieniem filozofii. Zmiana koncepcji filozofii nie była jednak równoważna ze zmianą orientacji filozoficzno-światopoglądowej: S. w dalszym ciągu akceptował materialistyczny monizm, wyróżniając w dziejach filozofii 3 nurty: materializm, idealizm i dualizm chrześcijański, zw. także spirytualizmem. Chociaż mówił o „realizmie spirytualistycznym” (było to ujęcie nowatorskie w obrębie marksizmu), jednak równocześnie identyfikował go z idealizmem obiektywnym – analogicznym do heglizmu.

W historii marksizmu początkowo bardziej cenił F. Engelsa i W. I. Lenina, później odwoływał się częściej do K. Marksa. Domeną jego zainteresowań była epistemologia i semantyka. W teorii poznania formalnie akceptował klasyczną koncepcję prawdy Arystotelesa, lecz zinterpretował ją w duchu materializmu dialektycznego; mówiąc o zgodności poznania ludzkiego z rzeczywistością, tę ostatnią identyfikował z rzeczywistością materialną. Realizm został więc utożsamiony z ontologią materializmu, konsekwencją czego był zarzut kierowany do tomizmu, że odwołując się do Boga, rozmija się z „obiektywną rzeczywistością”.

S. omawiał zagadnienie adekwatnego kryterium prawdy; idąc za Marksem, przyjął kryterium społecznej działalności (praxis) człowieka. Epistemologia S. implikowała paradygmaty materializmu dialektycznego i historycznego, tj. tożsamość bytu i materii, myśli i działania, przedmiotu i podmiotu. S. zajmował się też metodą dialektyczną: początkowo uznawał heglowsko-marksistowską ideę sprzeczności jako prawa bytu, lecz później w

wyniku krytyki pol. uczonych (K. Ajdukiewicza, S. Ossowskiego) opowiedział się za minimalistycznym rozumieniem bytowej sprzeczności; „dialektyczną sprzeczność” rozumiał jako zespół przeciwstawnych sił i tendencji występujących w przyrodzie (ortodoksyjny marksizm każdą formę ruchu-zmiany interpretował jako ontyczną sprzeczność), a zasadę niesprzeczności uznał jako obowiązującą w refleksji potocznej i naukowej.

W zakresie semantyki przeciwstawiał się autonomizacji języka, tj. odrywaniu go od naturalnego podłoża i życia historyczno-społecznego, zwł. przeciwstawiał się interpretacji odwołującej się do metafizyki i religijnej wiary.

FILOZOFIA CZŁOWIEKA. Rozgłos światowy uzyskał dzięki pracom związanym z filozofią człowieka, zwł. dzięki książce *Marksizm a jednostka ludzka*. Jest ona próbą ukazania humanistycznej wersji marksizmu klasycznego, w ramach którego dotąd nie wyodrębniano antropologii filozoficznej. Marksowskie wyrażenie „istota gatunkowa człowieka” zinterpretował wyłącznie w sensie aksjologicznym i społecznym, a nie ontologicznym, kwestionując istnienie uniwersalnej, niezmiennej natury ludzkiej; mimo to uznawał jakiś *constans* człowieczeństwa, obejmujący elementy zarówno somatyczno-fizjologiczne, jak i psychiczne. W bytowości człowieka jako istotne cechy wyróżnił: materialność, świadomość, wolność, działanie społeczne; pierwszą z nich uznawał za tworzywo trzech pozostałych.

Kontynuował materialistyczną koncepcję człowieka: odróżniał kategorie „świadomości” i „materii”, ale różnicę między świadomością człowieka a jego materialnym ciałem ujmował wyłącznie w sensie funkcjonalno-fenomenologicznym, a nie ontyczno-substancjalnym. W takiej interpretacji człowiek nie ma trwałego i autonomicznego elementu duchowego (duszy), natomiast jego aktywność umysłowa (myśl refleksyjna) ma być efektem zmian biologiczno-ilościowych, wynikających z posiadania mózgu bardziej rozwiniętego od systemu nerwowego zwierząt. Jest to procesualne i operacjonalistyczne pojmowanie człowieczeństwa, rozumianego jako wytwór ewolucji i życia społecznego (zwł. podjęcia pracy zespołowej). Marksistowska teza o autokreacji człowieka miała stanowić alternatywę dla teistycznej teorii genezy człowieka.

S. analizował problematykę wolności: odszedł od Engelsowskiej koncepcji wolności, rozumianej jako rozpoznanie konieczności praw przyrody

i determinizmu historyczno-społecznego, pojmując wolność jako możliwości wyboru jednej z alternatyw działania. Odejście od skrajnego determinizmu Engelsa było nowatorskie w nurcie marksizmu, lecz klasyczną ideę wolnej woli nadal uznawał za fikcję (równoważną z indeterminizmem). Wolność człowieka uznawał wyłącznie w aspekcie psychologiczno-pragmatycznym, a nie ontologicznym.

Wyodrębniając antropologię jako dyscyplinę filozoficzną, akceptował organistyczno-kolektywistyczną koncepcję człowieka. Indywidualną jednostkę interpretował jako efekt dwu czynników: podjęcia pracy oraz życia społecznego (człowiek to „rezultat własnej pracy”). Jak myśl ludzka ma być funkcją materialnego mózgu, tak indywidualny człowiek jest wytworem życia społecznego. Początkowo przyjmował determinizm historyczno-społeczny i odrzucał indywidualno-heroistyczną eksplikację historii, później usiłował wypośrodkować między determinizmem historycznym a „woluntarystyczną koncepcją historii”. Próba pogodzenia historycznej konieczności i wolności człowieka implikowała dialektykę marksistowską.

Jedną z naczelných idei filozoficznych S. była kategoria humanizmu. Uznawał pluralizm humanizmów, dostrzegając humanizm katolicki, lecz za najbardziej wartościowy uznał humanizm marksistowsko-ateistyczny. Definiował go jako humanizm realistyczno-materialistyczny, konsekwentnie autonomiczny – przeczący istnieniu Boga i świata nadprzyrodzonego, walczący – aprobujący walkę klas i rewolucję socjalną jako warunek realizacji społecznej sprawiedliwości, integralny – postulujący wszechstronny rozwój człowieka, optymistyczny – sugerujący wizję przyszłego społeczeństwa w pełni sprawiedliwego. Uznał jednak, że taka wizja przyszłej ludzkości zawiera elementy utopii, a ustrój marksistowsko-komunistyczny nie wyklucza alienacji człowieka. Humanizm implikuje potrzebę moralności: S. odciął się od skrajnego relatywizmu, dopuszczając możliwość „absolutnych norm”, ale jednocześnie mówiąc o „socjalistycznej” moralności, nadal akceptował idee walki klasowej, rewolucji społecznej i dyktatury proletariatu. Religię interpretował jako formę alienacji, choć pod koniec życia deklarował się jako agnostyk (w wywiadzie twierdził, że nie otrzymał łaski wiary w Boga).

M. Kokoszyńska, *Z marksistowskiej semantyki*, SF 5 (1961) nr 4, 175–186; H. Jankowski [i in.], *Marksizm a jednostka ludzka* [dyskusje nad książką S.], SF 10 (1966) nr 1, 3–50; S. Kowalczyk, *Adama S. filozofia człowieka*, Roczniki Nauk Społecznych 15 (1987) z. 1, 51–71; H. Czosnyka, *The Polish Challenge. Foundations for Dialogue in the Works of Adam S. and Józef Tischner*, Atlanta 1995; T. Głuszak, *Elementy antropologii filozoficznej polskich przedstawicieli marksizmu*, Lb 2000 (mps ArKUL); B. Chwedeńczuk, *Adam S.*, EdF 31 (2001), 173–189; tenże, *Dialogi z Adamem S.*, Wwa 2005; M. Rutka, *Pytania, do których prowokuje Adam S.*, EdF 39 (2005), 125–138; B. Chwedeńczuk, *Adam S. jako filozof języka*, SSem 26 (2007), 43–46.

Stanisław Kowalczyk